

Tekstilingvistiikkaa?

ELISABETH GÜLICH — WOLFGANG RAIBLE
Linguistische Textmodelle. Uni-Taschenbücher
130. München 1977. 353 s.

Virke on perinteisesti ollut suurin kielien yksikkö, jota on systemaattisesti yritetty kuvata. Eri kielioppimallit ovat selvittäneet virkkeen ja sen osien rakennetta; virkerajan yli ulottuva kuvaus on parhaimmillaankin ollut haparoivaa. Monia suprasyntaktisia ilmiöitä on tosin jo pitkään käsitelty kielioppikirjallisuudessa, mutta lähtökohdat ovat yleensä olleet virkkeensisäisiä. Viime vuosina on tekstilingvistiikka yhä voimakkaammin tunkeutunut esiin täydentämään kielenkuvausta ja kokoamaan yhteen monia syntaksin tutkimuksessa esiin nousseita ongelmia. Erityisesti tematiikka ja tekstin koheesioon vaikuttavat mekanismit ovat olleet tekstilingvistin keskeisimpiä tutkimuskohteita. Tekstin kokonaisstruktuuriin on puututtu yleensä vain viittauksenomaisesti (näin esimerkiksi Nils Erik Enkvistin paljon käytetyssä oppikirjassa). Tuntuu siltä, että kielitiede pyrkii rajaamaan tältä osin tehtävänsä melko kapeaksi ja jättämään koko joukon ongelmia muiden tekstiä tutkivien tieteiden selvittäväksi. Tilanne olisi suunnilleen sama, jos syntaksin tutkija keskittäisi mielenkiintonsa erilaisten syntaktisten relaatioiden tarkasteluun, mutta jättäisi virkkeen, lauseen ja lausekkeen rakennekuvauksen muille. Ellei kielitiede halua tulkita omaa rooliaan kovin ahtaasti, sen on hyväksyttävä kielellisen viestinnän tutkimus yhdeksi tehtäväkseen. Viestinnän kielellinen perusyksikkö on kuitenkin pikemmin teksti kuin virke (tai sitä konkreettisesti puhunnassa edustava yksikkö). Lingvisti tuskin voi kokonaan kieltäytyä selvittelemästä tällaisen primaarin viestintäyksikön rakennetta.

Elisabeth Gülichin ja Wolfgang Raiblein *Linguistische Textmodelle* lähestyy tekstinkuvauksen ongelmia päinvastaiselta

suunnalta kuin tavanomainen kielitieteilijän laatima tekstilingvistiikan yleisesitys. Teos lähtee nimenomaan tekstikokonaisuudesta ja tarkastelee erilaisia tapoja tämän kokonaisuuden kuvaamiseksi. Tekijät esittelevät kaksitoista täsmällisyydeltään ja kattavuudeltaan eriasteista tekstin kuvausmallia; esityksen seuraaminen vaatii lukijalta joltistakin valppautta, siksi abstraktia se on.

Teos rakentuu kolmesta jaksosta. Niistä johdanto-osa esittelee yleistä lingvististä viestintämallia ja selvittelee tekstin käsitettä tätä taustaa vasten. Tavoitteena on kartoittaa ne kielelliseen viestiin ja koko viestintätapahtumaan liittyvät sekä tekstinsisäiset että -ulkoiset tekijät, jotka tekstimallin olisi pystyttävä ottamaan huomioon. Varsinaisten tekstimallien tarkastelu jakautuu kahtia: yleiset tekstimallit ja vain kertomusten kuvaukseen rakennetut mallit käsitellään omissa jaksoissaan. Kustakin mallista tuodaan esiin pääperiaatteet, ja esittelyä täydentää kriittinen katsaus mallin puutteisiin. Ainoastaan kertomustekstin kuvaamiseen rakennettuja malleja testataan soveltamalla niitä koetkestin analyysiin.

Ensimmäisenä esiteltävä Prahan koulukunnan funktionaalinen lauseperspektiivi ei tietenkään edes pyri olemaan tekstin rakenteen yleiskuvaus; glossematiikka ja tagmemiikka taas antavat pikemminkin vain yleisen teoreettisen kehyksen, jonka varaan varsinainen tekstimalli kenties olisi rakennettavissa. Käsitellyistä seitsemästä yleisestä tekstimallista ovat muut neljä jo kokonaisanalyysin yrittäviä.

Roland Harwegin mallin keskeisteemana on »syntagmaattisten substituutioiden» tarkastelu. Tekstin koheesio ja virkkeiden kytkentöjen tutkijalle malli tarjoaa joitakin lähtökohtia. Harweg pyrkii myös tekstin rakenteen (»makrostruktuuriin») kuvaukseen ja koettaa sisällyttää malliinsa myös puhujan ja kuulijan, koska »nämä jättävät selviä jälkiä itse tekstiin».

Harald Weinreichin malli selvittelee »tekstuaalisuutta» rakentamalla tekstin

pohjalta matriisiin. Sen sarakkeina ovat tekstissä esiintyvät verbit ja riveinä näiden verbien ominaisuudet. Tekstuaalisuuden tarkastelu pohjautuu siirtymien erillaisuuteen ja samanlaisuuteen; näitä seurataan lukemalla matriisia sarake sarakkeelta ja tarkkaamalla verbin ominaisuuksissa mahdollisesti tapahtuvia muutoksia. Tässä muodossaan malli pystyy kuvaamaan vain hyvin rajallisen joukon tekstin ominaisuuksia.

Klaus Hegerin malli lähtee kielen pienimmistä merkityksen sisältävistä yksiköistä ja etenee hierarkkisesti yhä ylempäs, kunnes se lopulta kykenee kuvaamaan tekstin aseman suhteessa esim. parodiaan, saman kirjoittajan ja koulukunnan muihin teksteihin ja kirjalliseen traditioon yleensä. Hegerin semanttis-pohjainen ja pragmatiikkaan ulottuva tekstimalli saattaa osoittautua käyttökelpoiseksi ensi sijassa kaunokirjallisten tekstien kuvauksessa; konkreettisen pintatekstin lingvististen ilmiöiden selvittelystä se on melko etäällä. Lukijan on kuitenkin vaikea saada selkeää kokonaiskuvaa Hegerin mallista, siksi suppea on sen esittely teoksessa.

János Sándor Petőfin malli rakentuu generatiivisen semantiikan pohjalle. Perusajatuksena on oletus epälineaarista semanttisesta pohjatekstistä, joka erinäisillä operaatioilla muunnetaan lineaariseksi pintarakenteeksi. Jo leksikaalisten ja syntaktisten yksikköjen semanttiset esitykset ovat usein hyvin mutkikkaita. Kokonaisen tekstin kuvaaminen samoilla keinoilla ei enää tahdo olla hallittavissa: jos mallia halutaan käyttää, on pakko pelkistää. Petőfin mallin etuna on se, että se liittyy saumattomasti tiettyyn syntaksin kuvausmalliin. Generatiivisen semantiikan heikkouksien lisäksi sillä on kuitenkin myös omia puutteita. Ennen muuta tie pohjatekstistä pintatekstiin on vielä paljon mutkaisempi kuin virkkeen semanttisesta esityksestä pintasyntaksiin.

Viittä esiteltävää kertomustekstien kuvausmallia ei ainakaan ahtaasti ottaen voi pitää kovinkaan lingvistiksinä. Mallit

eivät nimittäin niinkään pyri kuvaamaan pintatekstin struktuuria kuin niiden tapahtumien ja tapahtumasarjojen rakennetta, joista teksti kertoo. Muutamat malleista mm. jättävät kokonaan huomiotta tekstin deskriptiiviset, epätoiminnalliset osat.

Kauimmas lingvistiksestä tekstianalyysista jää Vladimir Proppin klassinen (1928!) tutkimus venäläisen ihmesadun »morfologiasta». Sen ottaminen mukaan on kuitenkin luonnollista, siksi paljon monet myöhemmät kertomustekstien kuvausmallit rakentuvat Proppin luomalle pohjalle. Proppin analyysiyksikkö on funktio, satuhenkilön toiminto. Funktiot ovat sadun invariantteja, ne säilyvät muuttumattomina siitä riippumatta, miten ne manifestoituvat ja millainen sadun henkilö ne milloinkin toteuttaa. Funktioiden luku ihmesadussa on suppea (niitä on kaikkiaan 31), ja niiden järjestys on vakio. Vaikka joukko funktioita voi puuttua konkreettisesta satutoisinnosta, niiden järjestys säilyy muuttumattomana. Propp ei juuri puutu siihen, miten tietty funktio realistuu tekstissä, joten hänen mallinsa on hyvin selvästi toimintomalli.

Myös Claude Brémontin ja Tzvetan Todorovin mallit ovat toimintomalleja, ts. ne kuvaavat kertomuksen juonenkulkua, eivät varsinaisen tekstin rakennetta. Propp kuvasi juonen etenemistä puhtaasti lineaarisena, Brémont taas korostaa voimakkaasti vaihtoehtoja, juonen mahdollisuuksia polveilla ja mutkilla. Hän lisää Proppin malliin hierarkian: funktiot järjestyvät jonoiksi, joista kokonaisjuoni vasta rakentuu. Funktiot Brémont esittää kaksipaikkaisina predikaatteina, joiden argumentteina ovat tekijä ja kokija (kohde). Tämä periaate toteutetaan äärimmäisen kaavamaisesti: tekijä ja kokija on löydettävä jokaisesta toiminnosta. Todorov haluaa Brémontin tavoin kehittää yleispätevän mallin, joka sopii minkä tahansa kertomustekstin kuvaamiseen. Molemmat mallit ovatkin niin universaaleja, että niitä voi soveltaa paitsi kertomusten myös elokuvan, näytelmän, vieläpä reaa-

lisen tapahtumasarjan rakenteen kuvaukseen.

Funktiota vastaava yksikkö on Todorovin kuvauksessa propositio; se koostuu predikaatista ja siihen liittyvästä subjektista sekä mahdollisesta objektista. Propositiot kytkettyvät jonoksi, kytkentä voi perustua aikaan, tilaan tai syy-yhteyteen (kausaalisia kytkentöjä Todorov erottaa useita tyyppejä). Yhteistä Proppin, Brémondin ja Todorovin malleille on voimakas tulkintapakko: malli ohjaa usein hyvinkin väkivaltaisesti käyttäjänsä kuvaamaan tekstiä tavalla, joka ei tee sille oikeutta. Kuilu konkreettisen tekstin ja mallin välillä on kovin leveä.

Teun van Dijkin tekstimalli on generatiivinen. Jo Brémond pyrkii jossain määrin selvittämään niitä sääntöjä, joihin esim. sadunkertojan on alistuttava satua reproduoidessaan. Tavoitteena van Dijkillä on kuvata kerronnallista kompetenssia täsmällisten sääntöjen avulla. Generatiivinen kuvaus on — esittää van Dijk — eksplisiittinen algoritminen kuvaus. Semanttinen syvärakenne (»makrostruktuuri») lineaaristetaan transformaatioilla lauseiden semanttisiksi esityksiksi, ja lausekieliopin transformaatiot muuntavat nämä pintarakenteiksi. Myöhemmissä toissään van Dijk valitsee kuvauksensa pohjaksi toimintomallin. Kertomus voidaan nähdä yhtenä toimintostruktuurin esittämisen muotona, ja siten kertomus teksti on analysoitavissa lähtemällä itse toimintojen kuvauksesta. Molemmilla van Dijkin kertomustekstimallin versioilla on sama heikkous kuin edellä esitetyillä: konkreettinen kertomus teksti jää erityyppisistä transformaatioista huolimatta tavoittamattoman etäälle kuvauksen pohjana olevasta rakenteesta.

Viimeisenä esiteltävä Götz Wienoldin malli tarkastelee tekstiä lähinnä vastaanottajan kannalta. Vaikka Wienold pystyy ottamaan huomioon myös tekstin epätoiminnalliset osat, hänenkin mallinsa pyrkii kuvaamaan pikemmin kertomuksen

esittämien toimintojen rakennetta kuin pintatekstiä. Uutuutena on viestintäkon-tekstin liittäminen mukaan: malli pystyy kuvaamaan myös eräitä pragmaattisia tekijöitä, jotka muut kertomustekstin rakennemallit sivuuttavat.

Gulich ja Raible eivät kokoa esityksensä lankoja varsinaiseksi tiivistelmäksi. Yleiskuva on kuitenkin selvä siitäkin huolimatta, että useimpien tekstimallien esittely on perin tiivistettyä. Teos vakuuttaa lukijansa siitä, ettei tekstinkään analyysissä ole vain yhtä oikeaa tietä. Viime kädessä tekstintutkijan kulloinenkin näkökulma asettaa ne vaatimukset, jotka tekstimallin tulee täyttää, jotta sen avulla voidaan lähestyä tutkittavan ongelman ratkaisua.

Esiteltyjen joukossa ei ole sellaista tekstimallia, jonka voisi saumattomasti integroida johonkin nykyiseen kieliteoriaan. (Generatiivisen semantiikan periaatteille rakentuvissa malleissa jää tekstin semanttinen esitys liian etäälle pintarakenteesta.) Joidenkin enemmän pragmatiikkaan suuntautuneiden mallien tarkastelu olisi kenties ollut paikallaan täsmentämässä tekstianalyysin nykytilasta luotua kuvaa.

Gulichin ja Raiblen esittelemät tekstimallit osoittavat lähinnä sen, millaisia vaikeuksia kohdataan yritettäessä selvittää tekstin kokonaisrakennetta. Niiden avulla hahmottuu myös jonkinlainen kuva siitä tekstilingvistiikan lohkoista, joka sijoittuu kauimmas kielitieteen perinnäisiltä keskeisalueilta. Odotuksenmukaisesti tekstilingvistiikan harrastajan kulku käy sitä epävarmemmaksi, mitä edemmäs hän loittonee tältä vankalta maaperältä. Riittävän pitkälle edettyään hän on tullut tieteidenväliselle alueelle, tyypilliselle eikenenkään-maalle. Sen perusteelliseen kartoitukseen yhden tieteenalan keinot tuskin riittävät. Nähdäkseni huomattava vastuu tästä kartoitustyöstä kuitenkin lankeaa kielitieteilijöille.

Pentti Leino